

TÜRKİYE VE ARAP BAHARI: TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA LİBERAL, İDDİALİ VE BATILI EKSENİN YÜKSELİŞİ

Tarık OĞUZLU*

Özet

Bu makalenin temel argümanı Arap Baharı çerçevesinde yaşanmakta olan gelişimlerin Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinde takip etmekte olduğu 'komşularla sıfır sorun' odaklı dış politikasını giderek zora soktuğudur. Suriye ile bozulan ilişkiler bu durumun en güzel örneğini sunmaktadır. Bu zorluktan çıkma adına Türkiye önümüzdeki yıllarda Orta Doğu bölgesinde daha iddialı, liberal ve demokratik bir dış politika takip edecektir. Türk dış politikasında bu yönde bir değişimi mümkün kılacak üç temel faktör vardır. Birincisi, ülke içinde yaşanmakta olan liberal demokratik dönüşüm Türkiye'nin dış ilişkilere bakışını daha fazla şekillendirecektir. İkincisi, Türkiye'nin artmakta olan sert ve yumuşak güç imkânları onun bölgesindeki gelişmelere karşı daha fazla ilgi duymasını ve bölgesindeki gelişmeleri kendi çıkarına uyumlu bir yönde şekillendirmek istemesini kolaylaştıracaktır. Son olarak da, bu yönde bir dış politika yönelimi Türkiye'nin reelpolitik güvenlik çıkarlarıyla yakından alakalıdır. Ülke içindeki barış ve istikrar ortamı bölgedeki gelişmelerden daha fazla etkilendikçe Türkiye'nin de bölgeye ilişkin ilgisi ve şekillendirici politikaları ivme kazanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Orta Doğu, 'komşularla sıfır sorun' dış politikası, Arap Baharı ve liberal dış politika

TURKEY AND THE ARAB SPRING: THE RISE OF LIBERAL, ASSERTIVE AND WESTERN AXIS IN TURKISH FOREIGN POLICY

Abstract

This article argues that Turkey's 'zero problems with neighbors' policy has been exposed to serious challenges alongside the developments associated with the so-called 'Arab Spring'. Turkey's worsening relations with Syria is exemplary of such challenges. The years ahead will see Turkey adopt a more assertive, liberal and humanitarian foreign policy stance in the Middle East. Such a shift in Turkish foreign policy stance will emanate from three main factors. The first is that the ongoing liberal democratic transformation inside the country will increasingly shape Turkey's democratic shift abroad. Turkey will growingly adopt more humanitarian and democratic concerns abroad in line with its internal transformation. Second, Turkey's increasing soft and hard power capabilities will likely lead Turkish rulers to shape regional developments in line with Turkey's security interests. Third, Turkey's growing liberal engagement in the Middle East will also be a result of the increasing impact of regional developments on Turkey's internal peace and stability. Turkey's future engagement in the Middle East will reflect reelpolitik security motivations.

Keywords: Turkey, Middle East, 'zero problems with neighbors' policy, Arab Spring and liberal foreign policy

*Doç. Dr., Uluslararası Antalya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Akademik ORTA DOĞU, Cilt 6, Sayı 2, 2012

Giriş

2011 yılının başından bu yana birçok Orta Doğu ülkesinde yaşanan halk hareketleri neticesinde ortaya çıkan gelişmelerin Türkiye'nin Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara geldiği 2002 yılından bu yana bölgeye ilişkin takip etmekte olduğu 'komşularla sıfır sorun' odaklı dış politikasını zora soktuğu iddia edilmektedir. Bu bağlamda Türkiye-Suriye ilişkileri ayrı bir öneme sahiptir. İki ülke arasında son yıllarda yaşanan olumlu gelişmeler dikkate alındığında, başta vizelerin kaldırılması, teröre karşı işbirliğinin artırılması ve de ortak bakanlar kurulu toplantılarının düzenlenmesi, Suriye'deki Esad rejiminin var oluşsal bir mücadeleyle karşı karşıya gelmesi ve bu süreçte Türkiye'nin takınmakta olduğu eleştirel tutum, Türk dış politikasının önündeki en önemli zorluklardan birisi olarak belirlemektedir. Türkiye-Suriye ilişkilerinin içine girdiği çıkmaz ve bundan kurtulma yönünde harcanan çabalar Türk dış politikasının ileriki yıllardaki seyrine dair önemli ipuçları vermektedir.

Bu yazının temel argümanı, Suriye olaylarının Türkiye'nin takip etmekte olduğu 'komşularla sıfır sorun' odaklı dış politikasının iflasına dair bir kanıt oluşturmaktan çok, bundan sonraki süreçte bu politikanın daha çok 'insan hakları' odaklı, Batı eğilimli, liberalizm ve demokrasi vurguları taşıyan bir karakter kazanmasına yardımcı olacaktır. Komşularla geliştirilen ilişkiler önümüzdeki yıllarda daha çok insan hakları ve toplumlararası etkileşim odaklı olacaktır. Böyle bir dönüşüm sadece Türkiye'nin ulusal güvenlik çıkarlarına hizmet etmekle kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'nin Batılı ülkelerle olan ilişkilerini de olumlu yönde etkileyecektir.

İnsan hakları odaklı, demokrasi ve özgürlük vurguları taşıyan ve Türkiye'nin Batılı partnerleri ile daha yakın işbirliği yapmasını öngören yeni Türk dış politikasının üç temel itici gücü vardır. Birinci itici güç, Türkiye'nin kendi içinde yaşamakta olduğu liberal demokrasi odaklı dönüşümdür. Türkiye'nin, gerek Avrupa Birliği üyeliği gerekse de kürselleşme sürecinin genel çerçevesi dahilinde yaşamakta olduğu dönüşüm onun ulusal kimliğinin her geçen gün daha liberal, daha demokratik ve daha çoğulcu bir yönde yeniden tanımlanmasını mümkün kılmaktadır. İnsan hakları önündeki engellerin kaldırılmasını amaç edinen, güvenliğin sağlanmasında bireysel özgürlüklerin geliştirilmesini önemseyen ve de devletin toplum karşısındaki konumunu toplumu önceleyen bir şekilde yeniden tanımlayan bu süreç, hiç kuşkusuz Türk dış politikasının genel karakteri üzerinde de etkili olacaktır. Bundan böyle Türk karar alıcıların toplumun genel eğilimleri doğrultusunda, başka ülkelerdeki insanların temel hak ve özgürlüklerinin iyileştirilmesini hedefleyen ve de gerektiğinde zor kullanılarak baskıcı rejimlerin değiştirilmesine olanak sağlayan bir dış politika takip edeceklerini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. 'Koruma sorumluluğu' prensibi ışığında Türkiye'nin başka ülkelerdeki insan hakları ihlalleri karşısında sırf reelpolitik kaygılar yüzünden sessiz kalmasını beklemek gittikçe zorlaşacaktır. Türkiye kendi içerisindeki yapısal problemlerini, başta Kürt sorunu

olmak üzere, özgürlük ve demokrasi içerisinde çözmeye çalıştıkça, dış politika-sında da bu prensipleri ön plana alacaktır. Bundan böyle, Orta Doğu bölgesin-deki ülkelerin Türkiye ile işbirliği yapabilmeleri bu ülkelerin Türkiye'nin ya-samakta olduğu toplumsal dönüşüme benzer dönüşümler yaşamalarına daha fazla bağlı olacaktır. Rejimin niteliği, salt reelpolitik ve pragmatik çıkarlardan daha fazla Türk dış politikasını şekillendirecektir. Türkiye'nin içinde bulundu-ğumuz yılın başından bu yana Orta Doğu bölgesindeki halk ayaklanmaları bağ-lamında izlemekte olduğu tutum, bu yöndeki bir dönüşümün ipuçlarını sun-maktadır.

Bu yönde bir dönüşümü hızlandıracak ikinci temel faktör, Türkiye'nin sert ve yumuşak güç imkânlarındaki dikkate değer artıştır. Ekonomi biliminin en temel kurallarından birisine göre, kişilerin gelirleri arttıkça harcamaları da artar. Benzer bir şekilde Türkiye'nin güç imkânları arttıkça, özellikle de gele-neksel Batılı ortakları ve komşularınıninkilerle kıyaslandığında, Türkiye'nin stratejik ufku ve ilgi alanları da genişleyecektir. Gün geçtikçe Türk karar alıcı-lar Türkiye'nin ulusal çıkarlarını daha geniş bir perspektiften tanımlayacaklar ve kendilerini komşularında yaşanan gelişmeler karşısında sorumlu hissedecek-lerdir. Komşularının nasıl yönetildikleri ve bölgesel düzenin hangi kurallar üzerinde oturduğu giderek daha fazla Türkiye'yi ilgilendirecektir.

Bu bağlamda zikredilmesi gereken üçüncü temel itici güç Orta Doğu bölgesinde yaşanmakta olan dönüşümlerin Türkiye'nin ulusal güvenlik ve refa-hını başka bölgelerdeki gelişmelerden çok daha fazla etkilemekte olduğudur. Komşu ülkelerdeki gelişmelere duyarlı olmak ve mümkün olduğunca onları şekillendirmeye çalışmak Türkiye için aynı zamanda reelpolitik bir zorunluluk-tur. Özellikle Suriye'deki olaylar neticesinde ülkelerini terk edip Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan insanların ortaya çıkardığı sonuçlar bu bağlamda önemli bir göstergedir. Benzer bir şekilde Irak ve Suriye'deki rejimlerin Arap Baharı ve Amerika'nın bölgeden ayrılmasını müteakip evrilecekleri biçimler hem böl-gedeki hem de Türkiye'nin kendisinin yaşamakta olduğu Kürt sorununun sey-rini yakından etkileyecektir. Ayrıca Esad rejiminin devamı ya da sona ermesi kaçınılmaz bir şekilde bölgesel güç dengelerini de ilgilendirmektedir. Türki-ye'nin İran'la olan güç dengesinin şekillenmesinde Irak'ta yaşanan gelişmeler ne derece etkili olmuşsa, çoğunlukla da İran'ın lehine olarak, Suriye'deki olay-lar da en az o kadar etkili olacaktır.

Yukarıdaki temel argümanların tartışılacağı bu yazı şu şekilde ilerleye-cektir. Önce, iktidara gelişinden son halk ayaklanmalarına kadar geçen süre zarfında iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin izlemiş olduğu 'komşularla sıfır sorun' odaklı dış politik yaklaşımın üzerine oturduğu temel prensipler tartışılacaktır. Bu bağlamda Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan iyileşme bu politikanın en önemli başarı örneği olarak kısaca incelenecektir. Bundan sonraki bölüm, 'Arap Baharı' çerçevesinde yaşanan gelişmelerin Tür-kiye'nin bu politikasında ortaya çıkarmakta olduğu zorlukları tartışacaktır. Bu

bölümün temel amacı, ‘Arap Baharı’nın temel dinamiklerinin Türkiye’nin ‘komşularla sıfır sorun’ odaklı politikasını neden yeni bir okumaya zorladığını göstermektir. Sonraki bölüm ise Türk dış politikasının önümüzdeki yıllarda alacağı seyre ilişkin genel bir fikir egzersizi mahiyetinde olacaktır. Buradaki temel amaç yukarıda da vurguladığımız üzere, yeni Türk dış politikasının bundan böyle neden daha fazla insan hakları, özgürleşme, demokratikleşme ve Batı odaklı olacağını göstermektir. Bu yöndeki bir dönüşüm hali hazırda başlamıştır ve Türkiye’nin Suriye’deki kriz bağlamında takınmakta olduğu tutum bunun ikna edici bir örneğini sunmaktadır.

Arap Baharı Öncesi Dönem

Ak Parti 2002 yılının Kasım ayında iktidara geldiğinde Türkiye büyük bir ekonomik ve siyasi krizin ortasındaydı. Ne ekonomi yolundaydı ne de Türkiye’nin Batılı dostları onun Batı topluluğunda, özellikle de Avrupa Birliği’nde, yer alması gerektiğine inanmaktaydılar. Diğer taraftan ABD’nin Afganistan ve Irak’ta başlattığı savaşlar Orta Doğu bölgesinin daha fazla istikrasızlık ve kaos ortamına dönüşmesini hızlandırmıştı. Türkiye’nin ulusal güvenliği hiç olmadığı kadar Orta Doğu bölgesinde yaşanan gelişmelerden etkilenmeye başlamıştı. Özellikle PKK terör saldırılarının artmaya başlaması, Irak’ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devleti kurulması olasılığının güçlenmesi ve de İran’ın bölge genelindeki nüfusunun tırmanması kaygı verici gelişmelerdi.

Böyle bir ortamda AK Parti dönüşümsel bir dış politikayı uygulamaya koydu. Batı’ya karşı verilmeye başlanan mesaj Türkiye’nin AB üyeliği odaklı toplumsal dönüşümünü hızlandıracak ve üyelik için yerine getirilmesi gereken şartların bir an önce sağlanacağıydı. Yunanistan’la yakınlaşma, Kıbrıs’ta Annan Planına verilen destek ve ülke içerisindeki Kürt sorununun liberal demokratik normlar çerçevesinde çözülmeye çalışılması Türkiye’nin Batılı dostları nezdinde aşınmış olan imajını iyileştirme yönünde attığı adımlardı. Türkiye’nin AB üyeliği yönündeki reformları hızlandırmasının bazı iç politik sebepleri olsa da, - örneğin AK Parti’nin kendisine muhalif statükocu güçleri degeleme ve geriletmek istemesi, kendi destekçilerinin bazı toplumsal taleplerini daha kolay bir şekilde yerine getirebilmelerini sağlamaya çalışması ve de AK Parti’nin Türkiye’nin laik ve Batılı karakterini değiştirmek istemediğini göstermeye çalışması - bu süreçte umulan faydaların en önemlisi Türkiye’nin içinden geçmekte olduğu dönüşüm sırasında Batı’nın desteğini kazanmak istemesiydi.

Benzer bir şekilde Türk yöneticiler Orta Doğu bölgesine ilişkin yeni bir dış politikayı uygulamaya koydular. ‘Komşularla sıfır sorun’ ve ‘stratejik derinlik’ prensipleri etrafında şekillenen bu politikanın temel hedefi, Türkiye’nin kendi iç sorunlarını çözmesinde ve ekonomik kalkınmasını gerçekleştirebilmesinde çevresel şartların buna müsaade eder bir rol oynamasını garanti altına al-

maktı.¹ Türkiye'nin siyasi demokratikleşme ve liberal ekonomik kalkınmasını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi için komşu ülkelerle arasındaki ilişkilerin işbirliği odaklı olması ve Orta Doğu bölgesinin barış ve istikrar üretmesi gerekmektedir. Çevresel yangınların ülke içersine şıçramaması için yapılması gereken en önemli ve acil şey bölgenin Türkiye'nin benimsemekte olduğu değerler yönünde dönüşümünü desteklemek olacaktır. Çin'in takip etmekte olduğu 'barışçı kalkınma' politikasına benzer bir şekilde Türkiye de etrafında bir barış ve istikrar kuşağı oluşturmak istiyordu. Her iki ülke de dış politikalarını oluştururken ülke içi dinamikleri merkeze almaktaydılar.²

Bu bağlamda Orta Doğu'ya ilişkin benimsenen yeni dış politikanın temel özelliklerine bakmak faydalı olacaktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki bu yeni politika özünde savunmacı bir karakter taşımaktadır ve bölge ülkelerindeki dönüşümleri daha çok 'söylemsel' düzeyde desteklemektedir. Bölgesel olaylar Türkiye'deki ekonomik kalkınmayı, siyasal demokratikleşmeyi ve ülkenin topraksal birlik ve bütünlüğünü tehdit ettikçe, Türkiye de dönüşümsel bir dış politika izlemeye başlamıştır.

İkinci olarak, Türkiye'nin Orta Doğu bölgesine yönelik yeni bakış açısını ve daha aktif bir dış politika izlemesini tetikleyen olay Amerika'nın bölgeye derinlemesine girmiş olması ve takip etmekte olduğu politikaların Türk-ABD ilişkilerini olumsuz yönde etkilemeye başlamasıdır. Bir yandan Amerika'nın Irak'ı işgali bağımsız bir Kürt devleti olasılığını artırırken Türkiye'nin toprak güvenliğini olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Diğer yandan da Amerika'nın Suriye ve İran'ı 'şer eksenini' parçaları ilan etmesi Türkiye'nin bu ülkelerle iyi komşuluk ilişkileri kurabilmesini zora sokmuştur. ABD'nin askeri müdahaleleri neticesinde Orta Doğu'nun kaynayan bir kazana dönüşmesi Türkiye'nin Batılı müttefikleri ve komşularıyla aynı anda iyi ilişkiler içerisinde olma yönündeki geleneksel dış politikasını zorlaştırmıştır.³ Dolayısıyla, Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinin Kantian bir çerçevede dönüşümüne destek vermeye başlaması aslında onun ABD ile olan ilişkilerinin daha fazla zarar görmemesini garantiye almak istemesinden de kaynaklanmaktadır.

Üçüncü olarak bu süreçte Türkiye'nin iç ekonomik dinamikleri onun komşularla sıfır sorun odaklı dış politikasını yakından etkilemiştir. Türk mallarına pazar bulmak ve bölge sermayesini Türkiye'de yatırım yapmaya ikna etmenin en önemli yollarından birisinin bölgedeki karşılıklı ekonomik bağımlılığı artırmak ve bunun neticesinde bölgenin istikrar üretir bir karakter kazanma-

¹ Bülent Aras, "Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy" SETA Policy Brief, No. 32, May 2009.

² Benzer bir agüman Türkiye'nin Kafkasya politikası bağlamında öne sürülmektedir. Bk.: Emre İşeri and Oğuz Dilek, 2011. "The Limitations of Turkey's New Foreign Policy Activism in the Caucasin Regional Security Complexity," *Turkish Studies*, Cilt. 12, Sayı. 1, March, pp. 41-54.

³ Ziya Meral and Jonathan Paris, 2010. "Decoding Turkish Foreign Policy Activity," *Washington Quarterly*, Cilt. 33, Sayı. 4, October, sayfa. 75-86.

sına destek vermek olduğu görülmüştür. İyi komşuluk ilişkilerinden kastedilenin çoğu zaman ekonomik işbirlikleri kurmak olduğu görülmüştür. ‘Komşularla sızır sorun’ dış politikası gittikçe Türkiye’nin bir ‘ticaret devleti’ olarak ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır.⁴

Dördüncü olarak, Türkiye’nin bölgesindeki ülkelerin rejimlerinin niteliğini ekonomi odaklı iyi ilişkiler geliştirmenin önünde bir engel görmediğini belirtmek gerekir. Küresel ölçekte dikkatleri çeken diğer ‘yükselen güçler’e benzer şekilde, örneğin Çin, Rusya ve Brezilya, Türkiye de devlet egemenliğinin kutsallığına ve iç işlerine karışmamanın daha doğru olacağına inanır şekilde hareket etmiştir. İran’daki rejimin demokratik ve temsili olmayan niteliğine ve ülke içinde yaşanmakta olan rejim mücadelesine bakılmaksızın Türkiye İran’la olan ekonomik ilişkisini geliştirmiştir. Benzer bir durum Türkiye ile Körfez’deki Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerde de söz konusudur. Devletten-devlete olan ilişkileri odak noktasına alan bu yaklaşım bölgenin ortak değerler etrafında dönüşümüne genel olarak ‘söylemsel’ düzeyde destek vermiştir. Türkiye bölgesindeki ülkelerin iç işlerine dair genelde izleyici bir tutum takınmıştır. Bu çoğu zaman bölgedeki temsili olmayan rejimlerin desteklenmesi anlamına gelmiştir.

Beşinci olarak, Türkiye’nin bölgesindeki çetrefilli sorunların çözümüne ilişkin benimsediği arabuluculuk rolleri temelde sorunların taraflarını aynı masa etrafında buluşmaya ikna etmekten öteye gidememiştir. Türkiye’nin mevcut sorunlar karşısında kendi görüşünü ortaya atması ve bunu bir şekilde taraflara kabul ettirmeye çabalaması söz konusu olmamıştır. Yapılan güven bunalımı yaşayan tarafları ortak kurumsal platformlarda bir araya getirmek ve konuşmalarını sağlamak olmuştur.⁵ Bu tarz bir yaklaşım Türkiye’nin ‘gerçekçi’ dış politika kültürü ve sınırlı güç imkânları ile de uyumludur. Gerek İsrail ile Suriye arasında, gerek Filistinli gruplar arasında, gerekse de İran ile Batı arasındaki sorunlarda Türkiye temelde güven ortamı oluşturmaya yönelik bir arabuluculuk faaliyetinde bulunmuştur.

Altı çizilmesi gereken bir diğer nokta, Türkiye’nin Orta Doğu bölgesinde artmakta olan görünürlüğünün en önemli sebeplerinden birisinin bölge ülkelerinin, özellikle Irak, Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan’ın, yaşamakta oldukları dahili problemler yüzünden bölgesel liderlik yapmaktan uzak bulunmalarıdır.⁶ Arap ülkelerinin Amerika’nın Irak’a askeri müdahalesinden sonra geri plana düşmeleri hiç kuşkusuz Türkiye ve İran gibi Arap olmayan bölge ülkele-

⁴ Kemal Kirişçi, 2011. “Turkey’s ‘Demonstrative Effect’ and the Transformation of the Middle East,” *Insight Turkey*, Cilt. 13, Sayı. 2, sayfa. 33-55

⁵ Meliha Altunışık and Esra Çuhadar, 2010. “Turkey’s Search for A Third Party Role in Arab-Israeli Conflicts: Neutral Facilitator a Principled Power Mediator,” *Mediterranean Politics*, Cilt. 15, Sayı. 3, sayfa. 371-392.

⁶ Saban Kardaş, 2010. “Turkey: Redrawing the Middle East map or Building Sandcastles?,” *Middle East Policy*, Cilt. 17, Sayı. 1, Spring, sayfa. 115-136.

rinin daha bir ön plana çıkmalarını mümkün kılmıştır. Burada önemli olan nokta Türkiye'nin bölgesel angajmanlarının ve görünürlüğü'nün Türkiye'nin aktif liderlik çabalarından ziyade önemli oranda bölgedeki güç boşluğundan kaynaklandığıdır. Bu bağlamda not edilmesi gereken bir durum Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinde artmakta olan görünürlüğü'nün bazılarınca onun neo-emperyal politikalar izlediği şeklinde yorumlandığıdır. Bölgedeki güç boşluğu Türk liderleri Orta Doğu'da Türkiye'nin çıkarlarıyla uyumlu bir düzen inşa etme noktasında cesaretlendirmiş olabilir, ama bunun bir Türk-barışı (Pax-Türkica) olması noktasında ciddi bir planlama ve kararlılık yoktur. Hal böyle iken Türkiye'nin bölgesel politikaları bazılarınca Türkiye'nin neo-emperyal hevesler peşinde koştuğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu Türkiye'nin yükselen bölgesel profilinden rahatsız olan çevrelerin ortaya attığı bir argüman olmaktan öteye gidememiştir.

Bu durumun en önemli göstergelerinden bir tanesi birçok gözlemcinin Türkiye'nin stratejik çıkarlarının ne olduğu noktasında belirsizlikler yaşamalarıdır. Türkiye'nin ne istediğinden ziyade ne istemediğinin daha çok bilinmesi manidardır.⁷ Komşularla sıfır sorun odaklı politika ve Türkiye'nin aktif bölgesel girişimleri bilinçli bir çabanın ve belli bir gündemi gerçekleştirmek istemenin ötesinde, şartların ortaya çıkardığı, bazen de zorladığı, bir sonuçtur. Türkiye'nin bölgesel sorunlara taraf olmaktan kaçınması, sorunlar karşısında net tutumlar almaktan imtina etmesi ve temelde pragmatik bir kaygıyla hareket edip mümkün olduğunca herkesle iyi ilişkiler geliştirmek istemesi bu arka planda daha kolay anlaşılabilir.

Türkiye'nin yeni bölgesel politikasını kolaylaştıran ve meşruiyetini artıran bir diğer sebep de hiç kuşkusuz Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan olumsuzlukların bölgenin genelinde Türkiye'ye yönelik sempatiyi artırmasıdır. Birçok Orta Doğu'lu kendi liderlerinin İsrail'in politikalarını eleştirmekten uzak durduğu bir ortamda Türk liderlerin İsrail'li muhataplarını 'azarlamalarını' alkışlamıştır. Gerek Davos krizi sırasında yaşananlar gerekse de Gazze savaşı bağlamında iki ülke ilişkilerinin kopma noktasına gelmesi dolaylı bir şekilde Türkiye'nin bölgedeki imajını olumlu yönde etkilemiştir.⁸

Bir Örnek olarak Türkiye-Suriye İlişkileri

Yukarıda bahsi geçen faktörler ışığında şekillenen yeni Türk dış politikası en açık şekilde Türkiye-Suriye ilişkileri bağlamında gözlenebilir. Çoğu

⁷ George Friedman, "The Turkish Role in Negotiations with Iran," 11 January 2011 http://www.realclearworld.com/articles/2011/01/11/the_turkish_role_in_negotiations_with_iran_99347.html

⁸ Efraim Inbar, 2010. "Israeli-Turkish Tensions and Their International Ramifications," *Orbis*, Kış, sayfa. 132-146.

kişi ikili ilişkilerdeki dramatik iyileşmeyi komşularla sıfır sorun odaklı dış politika yaklaşımının en dikkate değer başarı örneği olarak sunmaktadır.⁹

1990'lı yıllarda 'ezeli düşmanlık' şeklinde tanımlanan ilişkiler her iki ülkedeki güçlü yönetimlerin liderliğinde son on yılda 'pragmatik dostluk' olarak yeniden tanımlanmıştır. Türkiye'nin bölgesini karşılıklı ekonomik bağımlılıklar çerçevesinde dönüştürme çabaları ikili ilişkilerin tarihteki en iyi dönemini yaşamasını mümkün kılmıştır. Suriye Türkiye için potansiyel bir güvenlik tehdidi olmaktan çıkmıştır. Suriye'nin PKK terör örgütüne vermiş olduğu desteği kesmesi iki ülkenin ilerleyen yıllarda savunmadan dış ticarete birçok alanda önemli anlaşmalar imzalamalarını kolaylaştırmıştır. Yirmi birinci yüzyılın ilk on yılında yaşanan yakınlaşma Suriyeli yöneticilerin Türk muhataplarına duydukları güveni o kadar artırmıştır ki Suriye, Türkiye'nin İsrail-Suriye barış görüşmelerinde arabuluculuk rolü oynamasını ister hale gelmiştir.¹⁰

Suriye ile yakınlaşma bir yandan Türkiye'nin güvenliğini sağlama adına İsrail ile daha sıkı stratejik ilişkiler geliştirme zorunluluğunu azaltırken, diğer yandan da Türkiye'nin Orta Doğu bölgesini Kantian prensipler ışığında dönüştürme politikasına ivme kazandırmıştır. Orta Doğu'nun Kantian bir karakter kazanması da dolaylı olarak Türkiye'nin bu bölgeden hissettiği tehditleri azaltmış, bu da ülke içersindeki 'güveniksizleştirme' sürecini hızlandırmıştır.¹¹ Bunun da Türkiye'nin AB üyelik sürecini olumlu etkilediği ortadadır.

Suriye'ye karşı yeni yaklaşımında Türkiye Esad rejimini verili bir gerçek olarak kabul etmiş ve bu ülkeye karşı oldukça 'gerçekçi' bir dış politika takip izlemiştir. Amaç asla Esad rejimini dönüşüme 'zorlamak' olmamıştır. Umulmuştur ki Suriye, Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirdikçe ve uluslararası sistemin meşru bir parçası olarak görüldükçe kendiliginden liberal demokratik dönüşümü başlatacaktır.

Türkiye'nin Suriye'yle olan yakınlaşmasını kolaylaştıran bir önemli sebep ikinci Bush dönemiyle başlayıp Obama'yla iyice belirgin hale gelmeye başlayan Amerika'nın Suriye'yi bölgesel ve küresel sistemin meşru bir parçası yapmayı hedefleyen yeni politikasıdır. Başkan seçildikten sonra Obama, Suriye'ye karşı benimsenmiş olan 'şer eksenli' politikasını tarihin çöplüğüne atmıştır. Suriye'nin sisteme meşru bir şekilde entegre edilmesinin onu bölge politikalarında daha sorumlu bir şekilde davranmaya iteceğine, Arap-İsrail sorununda daha yapıcı bir rol oynamaya zorlayacağına ve de Amerika'nın bölgeden çekilişinin daha az maliyetli olmasına yardımcı olacağına inanılmıştır.¹² Hem An-

⁹ Bülent Aras and Rabia Karakaya Polat, 2008. "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran," *Security Dialogue*, Cilt. 39, Sayı. 5, sayfa. 495-515.

¹⁰ Meliha Altunisik and Esra Cuhadar, 2010. Ibid. sayfa. 371-392.

¹¹ Bülent Aras and Rabia Karakaya Polat, 2008. Ibid. sayfa. 495-515.

¹² Thomas Wright, 2010. "Strategic Engagement's Track Record," *Washington Quarterly*, Cilt. 33, Sayı. 3, sayfa. 35-60.

kara hem de Vaşington, cesaretlendirilmesi durumunda Esad'ın bölgede sorumlu bir lider gibi davranacağını varsaymışlardır.

Türkiye'nin Suriye ile yaklaşıma süreci bağlamında Suriye'deki farklı toplumsal gruplarla temas kurmaya çalışması Türkiye-Suriye ilişkilerini tipik bir devletten-devlete stratejik ilişki olmaktan kurtaramaz. İlişkilerin toplumsal ve ulusötesi karakteri çoğu zaman ilişkilerin resmi ve devletler-arası özelliğinin gerisinde kalmıştır. Suriye ile geliştirilecek ilişkiler çoğunlukla Türkiye'nin PKK terörüne karşı yürütmekte olduğu mücadele ve Türkiye'nin İsrail, İran ve Irak'la olan ilişkileri bağlamında meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Suriye ile olan yakınlaşmanın, PKK terörüne karşı yürütülen mücadeleyi kolaylaştıracağına, Türkiye'nin İsrail'e olan stratejik bağımlılığını azaltacağına, Irak'ın toplumsal bütünlüğünü pekiştireceğine ve Suriye'nin İran'ın yörüngesinden ve etki alanından kurtulmasına yardımcı olacağına inanılmıştır. Esad'ın ülke içersindeki toplumsal taleplere nasıl karşılık vereceği ve tepesinde oturduğu rejimin genel karakteri tamamen görmezden gelinirse de çoğunlukla ikinci plana itilmiştir.¹³

Arap Baharı'nın Ortaya Çıkardığı Zorluklar

Makalenin bu bölümü 'Arap Baharı' olarak adlandırılan olayların, özellikle de Suriye'de yaşananlar bağlamında, komşularla sıfır sorun odaklı Türk dış politikası üzerinde ortaya çıkardığı zorlukları tartışacaktır. Farklı bölge ülkelerinde ortaya çıkan hareketlerin neredeyse hepsinin en temel ortak özelliği ayaklananların iktidarda bulunan baskıcı ve otoriter rejimlere karşı memnuniyetsizliklerini ifade etmek için artık zora başvurmaktan başka yol bulamamış olmalarıdır. Siyasi ve ekonomik yaşama daha fazla katılım ile onurlu bir yaşam isteği neredeyse bütün ayaklananların ortak isteği olmuştur.¹⁴ Şu ana kadar Mısır ve Tunus'taki iktidar değişikliklerinden sonra Libya'da 42 yıllık Kaddafi rejimi sona ermiştir. Suriye'deki Esad rejimi üzerindeki baskılar ise her geçen gün artmaktadır.

Bu bağlamda Türkiye'nin yaşamakta olduğu en büyük zorluk bu ayaklanmalara verilmesi gereken karşılık bağlamında ortaya çıkmaktadır. Türkiye stratejik ve ekonomik çıkarlarının devamı adına mevcut rejimlerin devamını mı destekleyecektir yoksa moral-politik bir zaviyeden hareketle bölgedeki rejimlerin daha liberal ve demokratik bir yönde dönüşümlerini mi zorlayacaktır? İnsan hakları odaklı dönüşüm politikaları ile mevcut rejimlerle pragmatik stratejik ilişkileri önemseyen politikalar önümüzdeki zaman diliminde daha fazla birbiriyle çatışacaktır. Türk yöneticelerin bu bağlamda cevaplamaları gereken en temel soru, mevcut rejimlerin varlığını bir veri kabul edip onlarla eskiden

¹³ Ian O. Lesser, *The Revolutions in Turkey's Near Abroad*. German Marshall Fund of the United States, Analysis, 16 Şubat 2011.

¹⁴ Örneğin, bkz. Chas W. Freeman, 2011. "The Arab Reawakening: The Strategic Implications," *Washington Quarterly*, Cilt. 18, Sayı. 2, sayfa. 29-36.

olduğu gibi iş yapmaya devam mı edileceği yoksa onların Türkiye'deki dönüşüme benzer bir şekilde dönüşmeleri adına zorlayıcı ve müdahaleci politikalar mı izleneceğidir.

Ortaya çıkan ikinci zorluk, Arap kamuoyu gözündeki 'Türk modeli' algısının özellikle Mısır'da yaşanan dönüşümden nasıl etkileneceğiyle ilgilidir. Türkiye şu ana kadar olduğu gibi bölge insanın gözündeki en ideal rol modeli olarak kalmaya devam mı edecektir, yoksa Mısır gibi geleneksel olarak Arap dünyasının merkezinde yer alan ülkeler yaşadıkları dönüşümlere paralel olarak Türkiye'den bu rolü geri mi alacaklardır? Bu süreç çerçevesinde Türkiye etkili, tutarlı ve ikna edici politikalar benimsemezse onun bölge insanının gözündeki 'çekim gücü' azalabilir. Türkiye'yi ayrıca zora sokabilecek bir önemli durum halk hareketleri neticesinde iktidara geleceklerin bu süreçte Türkiye'nin kendilerini yeterince desteklememiş olduğunu düşünmeleri olacaktır. Türk modelinin ikna edici olabilmesi ve başkalarını cezbetmeye devam etmesi için bu modelin ne olduğunun açık bir şekilde gösterilmesinde fayda vardır. Türkiye askerini siyasetteki rolü bağlamında mı model olarak görülmektedir yoksa sözde siyasal islamcılarının bir dönüşümden geçerek laik devlet-toplum modelini meşru kabul etmeye başlamaları bağlamında mı örnektir? Cezbedici olan Türkiye'de askerini ülkedeki laik-demokratik sistemin yerleşmesinde oynadığı rol müdür yoksa siyasal islamcılarının dine dayalı bir devlet-toplum modelini yerleştirmekten vazgeçip meşruiyetlerini temsili demokratik sistem içersinde aramaya başlamaları mıdır?

Türkiye açısından ortaya çıkması muhtemel bir diğer zorluk Türkiye'nin bölgedeki hareket alanının ve kabiliyetinin bir yanda Mısır'ın tarih sahnesine yeniden çıkmasından diğer yanda da İran'ın bölgesel etkisinin artmasından olumsuz etkilenebilmesidir. Mübarek sonrası geçici Mısır yönetiminin Filistinli gruplar arasındaki anlaşmanın sağlanmasında oynadığı rol dikkate değerdir. Gene, Mısır'ın Sünni Arapların doğal lideri olduğu algısı güçlenmektedir. Diğer yandan da İran'ın bölgedeki Şii kesimlerin doğal temsilcisi olduğu düşüncesi zemin kazanmaya başlamıştır. İran'ın Esad rejimine verdiği yakın destek, Irak'taki Şii arap unsurların iktidarını desteklemesi ve de Lübnan'daki Hizbullah hareketinin en temel destekçisi olmaya devam etmesi bu bağlamda dikkate alınmalıdır. Bölgedeki halk hareketlerinin İran'daki rejimin meşruiyetinin sorgulanması bağlamında olumsuz bir örnek oluşturduğuna inanılsa da, mevcut Tahran yönetimi kendisine karşı oluşturulan toplumsal muhalefeti kontrol etmede ve gerektiğinde zor kullanarak bastırmada ne kadar ehil olduğunu yakın zaman önce göstermiştir. İran'daki farklı unsurların paylaştıkları genel kanı 'Arap Baharı' bağlamında yaşanan halk hareketlerinin bölgede İslami eğilimleri güçlendireceği ve İran'a sempatiyle bakan yönetimleri iktidara getireceğidir. Bu bağlamda Körfez ülkelerinde, özellikle de Bahreyn'de yaşananlar, Şiiilerin siyasi nüfusunun yükselmekte olduğunu açıkça göstermektedir.

Türkiye açısından ortaya çıkabilecek bir diğer zorluk Türkiye'nin bundan böyle herkesle aynı anda iyi geçinme ve mümkünse hiç bir bloğun parçası olmama yönündeki politikasını kolaylıkla devam ettiremeyeceğidir. Bölgedeki kutuplaşmaların tırmandığı bir ortamda Türkiye'nin herkesi idare etmeye dayalı pragmatik yaklaşımı pek de mümkün olmayabilir. Türkiye bundan böyle temel konulardaki pozisyonunu çok daha net bir şekilde tanımlamak zorunda kalabilir. İran ve Suudi Arabistan arasındaki kutuplaşmanın tırmandığı bir ortamda Türkiye'nin tam olarak nerede durduğu eskiye nazaran daha önemlidir artık. Bilindiği üzere, Suudi yöneticiler ABD'nin Mısır ve Tunus olayları bağlamında benimsemiş olduğu tutumdan rahatsız olmuşlar ve ABD'nin olası bir halk ayaklanması sırasında Suudi rejimini kolayca gözden çıkarabileceği sonucuna varmışlardır. Bundan dolayıdır ki Suudi Arabistan yönetimi bir yandan Bahreyn'deki Şii ayaklanması karşısında iktidardaki Sünni kraliyet yönetimine askeri destek vermiş, diğer yandan da ABD dışındaki bölge dışı küresel aktörlerle, başta Çin olmak üzere, daha yakın stratejik ilişkiler geliştirmeye başlamıştır.

Bir yanda İran'ın liderliğini yaptığı Şii eksenini, diğer yanda Suudi Arabistan'ın organize etmeye çalıştığı Sünni bloku, diğer yanda da Mısır'ın temsil ettiği devrim sonrası yeni Arap algısı Türkiye'nin temel sorunlarda nerede durduğu sorusunu daha önemli kılmaktadır. Türkiye'nin süreç odaklı ve net tutum almaktan imtina eden duruşu onun bölgede zemin kaybetmesine yol açabilir.

Ayrıca Türkiye'nin İsrail karşıtı duruşundan dolayı kazanmış olduğu moral zemin de başta Mısır olmak üzere bölgede yükselmekte olan İsrail alehtarlığı karşısında eriyebilir. Bölgenin demokratikleşmesi İsrail alehtarlığını artırdıkça Türkiye'nin bu bağlamdaki ayrıcalıklı konumu sona erecektir. İsrail karşıtlığı üzerinden bölge halkının gözünde puan toplamak, Arap Baharı sonrasında pek de mümkün olmayabilir. Türkiye'nin geride bıraktığımız bir kaç yılda İsrail'le ilişkilerinin bozulması ve Türk liderlerin İsrail'e karşı eleştirel bir tutum benimsemeleri Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinde Arap devletlerden rol çalmak ve bu sayede Orta Doğu halkları nezdindeki itibarını artırmak düşüncesinden kaynaklanmamıştır. Türk-İsrail ilişkilerinin bozulmasının iki ülkeyi ilgilendiren dinamikleri vardır ki bunlar arasında İsrail'in 2010 senesinin Mayıs ayında Türkiye'den kalkan bir insani yardım filosuna uluslararası sularda düzenlemiş olduğu saldırı ve bunun neticesinde sekiz Türk vatandaşının hayatlarını kaybetmesi başta gelmektedir. Ayrıca İsrail'in 2008 senesinin Aralık ayında Gazze'ye düzenlediği askeri operasyon ikili ilişkileri geren bir diğer olaydır. Burada önemli olan Türk liderlerin İsrail'in bölgesel politikalarını eleştirme noktasında gösterdikleri kararlılığın Türkiye'nin bölgedeki Arap ulusların nezdindeki itibarını dolaylı yollardan artırdığıdır. Bu durum Türk-İsrail ilişkilerinin bozulmasının ortaya çıkardığı bir yan etkidir.

Türkiye açısından bir diğer zorluk Amerika'nın bölgedeki askeri varlığını kısa süre içerisinde sonlandırmak istemesinden kaynaklanmaktadır.

ABD'nin özellikle Irak'tan çekilmesi Türkiye'yi kendi çıkarlarını elde etme adına daha aktif olmaya zorlayacaktır. Olaylara dışarıdan şekil vermeye çalışmak ve sorunların taraflarına itidal tavsiye etmek giderek yetersiz kalacaktır. Bu bağlamda Türk dış politikasını önümüzdeki dönemde en fazla zorlayacak konuların başında İran'ın nükleer politikalarından dolayı bu ülke ile Batılı devletler arasındaki ilişkilerin tamamen kopma noktasına gelmesidir. Türkiye ile İran'ın birbirlerine karşı olan algılamaları, özellikle Suriye krizi sırasında, olumsuz yönde değişmeye başlamıştır. Tarafların birbirlerini artık daha çok rakip olarak gördüklerini ileri sürmek yanlış olmaz. Ayrıca, 2010 yılının Mayıs ayında Türkiye'nin Batı ile İran arasında oynadığı arabuluculuk rolünden bu yana Türkiye'nin tutumu Batı'ya çok daha yaklaşmıştır.

Türkiye'nin İlk Tepkileri

Bütün diğer bölgesel ve bölge dışı devletler gibi Türkiye de Tunus ve Mısır'daki gelişmeler karşısında hazırlıksız yakalanmıştır. Olayların başka ülkelere sıçraması da önceden tahmin edilememiştir. Ama daha başlangıcından beri Türkiye'nin Mısır ve Tunus olaylarına verdiği tepki ile Libya ve Suriye'deki olaylara verdiği tepki birbirinden farklı gelişmiştir. Ankara Mısır ve Tunus'taki olaylarda daha ilk günlerden itibaren desteğini isyancılardan yana kullanırken, olaylar Türkiye'nin yakın ekonomik, insani ve siyasi ilişkiler içersinde olduğu ülkelere sıçrayınca farklı stratejiler arasında bocalamıştır.

Türkiye Libya'da iki farklı görüşün arasında bulmuştur önce kendisini. Bir tarafta Birleşmiş Milletler'in olayları şiddetle kınamasını ve mümkünse olayların önüne geçmek adına askeri güç kullanımını destekleyen ülkeler, diğer tarafta ise uluslararası camianın Libya'nın iç işlerine karışmaması gerektiğine inanan ülkeler vardır. Bu ayrışma NATO'nun olası müdahalesi bağlamında da yaşanmıştır. Türkiye başlangıçta NATO'nun, ABD, İngiltere ve Fransa öncülüğünde Libya'daki olaylara müdahale etmesine karşı gelmiştir. Hatta Başbakan Erdoğan NATO'nun Libya'da ne işi olduğunu bile sormuştur. Ama olaylar beklenenden uzun sürdükçe ve muhalif güçlerinin insani kayıpları arttıkça, Türkiye NATO'nun olası müdahalesine karşı olan tutumunu yavaşça değiştirmeye başlamış ve NATO'nun Libya'daki uluslararası operasyonun komutasını almasına yeşil ışık yakmıştır. Türkiye ihtiyatlı 'bekle-gör' politikasını kısa sürede değiştirmiş ve Libya'daki muhalif güçlerin temsilciliğini yapan Geçici Ulusal Konsey'i ülkenin tek egemen otoritesi olarak tanımıştır. Bu makalede Türkiye'nin Libya krizi bağlamındaki tutumunu detaylı incelemeyecektir, ama şunu belirtmek gerekir ki Türkiye krizin başlangıcında aşırı ihtiyatlı ve pragmatik bir tutum takınırken süreç içersinde Batılı ülkelerin daha fazla baskı ve güç kullanımını destekleyen politikasını desteklemeye başlamıştır.

Suriye'de yaşananlar ve Türkiye'nin bunlara verdiği tepkiler bu yazıda daha fazla yer tutacaktır zira birçok gözlemciye göre Türkiye'nin komşularla sıfır sorun odaklı dış politikasının en fazla zarar gördüğü yerin Türkiye-Suriye

ikili ilişkileri olduğuna inanılmaktadır. Bu minvalde başlangıçta ileri sürülen argümanlardan bir tanesi Esad rejiminin devrilmesiyle Türkiye'nin Suriye ile kurduğu yakın ilişkileri devam ettiremeyeceğidir. Esad'ın yerine kimlerin geleceğinin belirsiz olduğu bir ortamda Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerinin geleceğini garanti altına almak adına Esad'dan kolayca vazgeçmesinin yanlış olacağına dair kuvvetli bir algı mevcuttu.¹⁵

Bu bağlamda Türkiye'yi meşgul eden en önemli soru Suriye'deki olayların iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilememesinin nasıl sağlanacağı ve Esad ile muhalif güçler arasında sağlıklı bir dengenin nasıl kurulacağıydı. Türkiye'nin açmazı Esad'ın sonuna kadar desteklenmesi durumunda bunun muhtemel bir Esad sonrası rejim tarafından olumsuz algılanabilme riskiydi. Benzer şekilde muhaliflere açık destek vermek Esad'ın bu süreçten güçlenerek çıkması durumunda geri tepebilirdi. Her iki durumda da Türkiye şu ana kadar Suriye ile kurmuş olduğu yakın ilişkiler neticesinde elde etmiş olduğu kazanımlardan olabileme riski ile karşı karşıya kalabilirdi.

Bütün bu değerlendirmeler Türkiye'yi krizin ilk safhalarında ihtiyatlı bir iyimserlik ve 'bekle-gör' tarzı politikalar izlemeye yöneltti. Libya'dakine benzer bir şekilde Türkiye ilk iş olarak Esad rejimine bir şans tanımayı tercih etti. Türkiye sadece Esad rejimini meşru görmeye ve bu rejimin gerekli liberal demokratik reformları yapabileceğine inanmakla kalmadı, aynı zamanda da uluslararası toplumun insani gerekçelerle de olsa Suriye'ye askeri bir operasyon düzenlemesi fikrine itiraz etti.¹⁶ Irak'ta yaşananlardan yola çıkarak, Türkiye, Suriye'de dışarıdan güç kullanarak rejimin değiştirilmesinin hem ülke içerisinde hem de bölgenin genelinde kaos ve istikrarsızlık ortamını körükleyeceğine inanmaktaydı.

Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ülkeleri ve diğer bölge ülkeleri gibi Türkiye'nin ihtiyatlı bir iyimserlik politikası benimsemesinde bazı varsayımlar etkili oldu. İlk olarak Ankara, her ne kadar yönetenler ile yönetilenler arasında temsiliyet noktasında dengesizlik olsa da, Esad rejiminin Suriye'de herhangi bir meşruiyet problemi yaşamadığına inanmaktaydı. Esad rejiminin Suriye halkının genelinde gözünde meşru kabul edildiği varsayılmaktaydı. Azınlıktaki Alevi Nusayrilerin çoğunlukta Sünniler üzerindeki yönetiminin Sünnilerin rejime karşı şiddete başvururmalarını meşru kılmayacağına inanan Ankara, Suriye'nin bu bağlamda Arap Baharı'ndan etkilenmeyeceğini düşünmekteydi.

İkinci olarak Ankara Esad'ın iyi niyetli olduğuna ve liberal eğimler taşıdığına ve uzun vadede ülkesindeki rejimin yumuşamasına izin vereceğine inandı. Esad'ın Batı'da uzun süre yaşamış olması, eşinin Batılı davranışları ve

¹⁵ İlater Turan, *The Going Gets Tough: Turkey tries to meet the Syrian Challenge*. German Marshall Fund of the United States, Analysis, 16 Mayıs 2011.

¹⁶ Turkey against international intervention in Syria. Today's Zaman, 3 Nisan 2011. http://www.sundayszaman.com/sunday/newsDetail_getNewsById.action?newsId=240033

görünümü ve iktidara geldiği 2000 yılında ileriye dönük olumlu mesajlar vermiş olması, Ankara'nın Esad'a olumlu bakmasını kolaylaştırdı.¹⁷ Ne Esad rejiminin polis devletini çağrıştıran doğası ne de Esad'ın babasının aksine rejimin tartışmasız lideri olmayı başaramaması yeterince değerlendirildi. Hâlbuki olaylar hızlandıkça ve kanlı bir boyut kazandıkça, Esad'ın çevresinin Baas rejiminin devamını garanti altına almak adına mümkün olan herşeyi yapabilecek kişiler tarafından çevrildiği görülecekti. Esad'ın kardeşi bunlardan birisiydi measela. Esad'ın sahip olduğu varsayılan liberal eğilimlerinin çevresinde yer alanların aşırı siyasi hırsları tarafından gölgede bırakıldığı zamanla daha net olarak görülecekti.

Üçüncü olarak Türk yöneticiler, Esad ile geliştirilen yakın ilişkilerin kendilerine Esad karşısında psikolojik bir üstünlük sağlayacağına ve Esad'ın Türkiye'den gelen öneri ve tavsiyelere kulak vereceğine inandılar. Başbakan Erdoğan'ın Arap kamuoyu nezdindeki olumlu imajının, özellikle de İsrail'e karşı takınılan eleştirel tutumdan sonra iyice artan, Esad'ın Türk yöneticilerin halkın beklentilerinin bir an önce karşılanması doğrultusundaki taleplerini yerine getirmesine yardımcı olacağına inanılmaktaydı.

Son olarak Türk yöneticilerin ihtiyatlı iyimserlik yönündeki politikaları onların ne İsrail ne de Amerika Birleşik Devletleri'nin Suriye'deki Esad rejiminin mevcut konjonktürde değişmesini istemedikleri yönündeki varsayımlarından kaynaklanmaktaydı. Orta Doğu bölgesinin hali hazırda bir sürü olayla çalkanıyor olmasının ve de Filistin sorununun çözümünün gittikçe aciliyet kazanmasının İsrail ve ABD'yi Esad'a karşı ılımlı davranmaya ittiğine inanılmaktaydı. Esad Orta Doğu Barış sürecinin uzun bir süredir parçasıydı ve kendisiyle rasyonel çözümler bulunabilme noktasında işbirliği yapılabilirdi. Esad kolaylıkla gözden çıkarılamazdı. Esad'ın iktidarı bırakmasının barış sürecinin geleceğine ve İsrail'in topraksal bütünlüğüne ilişkin olumsuz etkileri olabilirdi. Esad'ın iktidardan ayrılmak zorunda kalması ve yerine Müslüman Kardeşler örgütünün bir şekilde gelmesi İsrail'in kuşatılmışlık psikolojisini pekiştirirdi.¹⁸

Türkiye'nin Yeni Duruşu: Liberal, İddialı ve Batılı

Makalenin bu bölümünde Arap Baharı'nın ilerleyen aşamalarında Türk dış politikasında ortaya çıkmaya başlayan 'liberal, iddialı ve Batılı' duruş örnekleriyle gösterilmeye çalışılacaktır. Takip eden bölümde de bu yeni duruşun ortaya çıkmasını tetikleyen faktörler analiz edilecektir. Temel argüman Arap Baharı'nın 'risk ve zorluklar' olarak ortaya çıkardığı gelişmelerin aynı zaman-

¹⁷ Elliot Abrams, "The Illusion of Peace with Assad," *The Weekly Standard*, Cilt. 16, Sayı. 34, 23 Mayıs 2011, http://www.weeklystandard.com/articles/illusion-peace-syria_561041.html

¹⁸ Daniel Byman, 2011. "Israel's Pessimistic View of the Arab Spring," *Washington Quarterly*, Cilt. 34, Sayı. 3, sayfa. 123-136.

da Türkiye'nin bu yeni duruşunun oluşma sürecinde 'fırsatlar' olarak işlev gördüğüdür.

Yeni Yaklaşımın Gösterilmesi

Türkiye'nin başlangıçtaki 'yarı ihtiyatlı-yarı pragmatik' politikası zamanla yerini daha liberal, daha insan hakları odaklı, daha iddialı ve daha normatif bir yaklaşıma bırakmaya başladı. Suriye'deki kriz ilerledikçe Türk yöneticiler Suriye'de daha demokratik, daha temsili ve daha çoğulcu bir düzenin kurulmasını istediklerini ifade etmeye başladılar. Esad rejiminin meşru kabul edilebilmesinin sadece ve sadece halkın demokratik ve katılımcı taleplerinin karşılanmasına bağlı olduğunu söylemeye başladılar.¹⁹ Türkiye'nin dış politikasında ortaya çıkmaya başlayan insani boyut ise sadece Türkiye'ye gelmekte olan Suriyelilerin sayısındaki dikkat çekici artışla ve Türkiye'nin bu insanlara gösterdiği evsahipliği ile anlaşılabilir. Türkiye aynı zamanda bu insanlara Suriye'deki şartlar iyileşmeden geri dönmek zorunda olmadıklarını da belirtmektedir. Esad'ın beklentileri doğrultusunda Ankara'nın Suriyeli göçmenleri evlerine geri dönmeye zorlaması kesinlikle söz konusu olmamıştır. Göçlerin ta başından beri Türkiye için önemli olan bu insanların sayısındaki artış, bu durumun Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri ya da Esad'ın Türkiye'nin bu politikasını nasıl yorumlayacağı değil, bu insanların başta can güvenliği olmak üzere temel ihtiyaçlarının sağlanması olmuştur. Esad'ın bu göçmenlere şüphe ile bakması ve bunları muhalif güçleri destekleyen unsurlar olarak değerlendirmesi Ankara için risk yaratmış olsa da, Ankara bu riski almıştır.

Türkiye açısından ortaya çıkması muhtemel bir diğer risk ise iki ülke sınırında yaşayan Suriyeli Kürtlerin yoğun bir şekilde Türkiye'ye göç etmek istemeleri ve bunun Türkiye'nin kendi Kürt sorununu olumsuz etkilemesidir. Aynı zamanda göç sorunuyla baş etmek adına ister Türkiye isterse de Suriye sınırlarının içersinde güvenli bir bölge kurulması fikri ayrı bir risk olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin çekindiği husus böyle bir güvenli bölgenin kurulmasının, 1991'de Irak'ta yaşananları andırırcaasına, Türkiye'yi uluslararası gündemin odak noktasına oturtabilmesiydi.²⁰

Bu bağlamda dikkat çekici olan bir diğer nokta daha fazla demokrasi ve daha fazla özgürlük odaklı dış politika duruşunun aslında uzun zamandır Türkiye'nin dış ilişkilerinde etkili olmaya başladığı ve bu durumun Türkiye'yi diğer yükselen güçlerden ayırdığıdır.²¹ Diğer yükselen güçler kendilerini

¹⁹ "Turkey will not stand by the wrongdoing in Syria." 19 Haziran 2011, Today's Zaman, http://www.todayszaman.com/newsDetail_getNewsById.action?load=detay&newsId=247815&link=247815

²⁰ Syria Challenges Turkey's 'neighborly' relations. The Daily Star, 13 Haziran 2011. <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2011/Jun-13/Syria-challenges-Turkeys-neighbourly-policies.ashx#axzz1RVRe6jF8>

²¹ Örneğin, bk.: Abdullah Gül'ün 'International Conference of Islamic Civil Society

Esad'ın yanında konumlandırılırken, Türkiye zamanla kendisini daha fazla Batılı devletlerin yanında konumlandırmıştır. Türk dış politikasının Batılılaşması/Avrupalılaşması olarak adlandırabileceğimiz bu süreç uzun bir süredir zaten yaşanmaktaydı.²²

Türkiye'nin aksine, yükselen güçler olarak bilinen diğer devletler, başta Çin ve Rusya olmak üzere ta en başından itibaren Esad rejimini desteklemişler, bu süreçte Şam üzerine ciddi baskı ve ekonomik yaptırımlar konmasına karşı gelmişler ve uluslararası toplumun Suriye'ye herhangi bir askeri müdahalede bulunmasına şiddetle itiraz etmişlerdir. Özellikle İran ile Türkiye'nin tutumları arasındaki farklar o kadar belirgindir ki, Suriye'de rejim yanlısı güçler Türkiye Büyükelçiliği'nin önünde protesto gösterileri yaparlarken, İran rejimin en sadık destekçisi olarak alkışlanmıştır.²³

Türkiye ve diğer yükselen güçler ayrıca 'koruma sorumluluğu' prensibine bakışları bağlamında da farklılaşmaktadırlar.²⁴ Rejimlerin meşruiyetlerinin onların halklarının temel ihtiyaç ve taleplerini karşılamaları oranında söz konusu olabileceği fikrine Türkiye daha fazla sempati ile bakarken, diğer yükselen güçler egemenliğin ve meşruiyetin en önemli şartının dışsal tanınma olduğuna ve devletlerin birbirlerinin iç işlerine insani kaygılarla da olsa karışmamaları gerektiğine inanmaktadırlar. Türkiye, liderlerin vatandaşlarına karşı sorumlu olduklarına ve bu sorumluluklarını yerine getirmede başarısız olmaları ve halklarının gözündeki meşruiyetlerini kaybetmeleri durumunda, uluslararası toplumun sorumluluğu eline alabileceğine inanmaktadır. Bu da bize Türkiye'nin Batı'da gelişen bu tarz değerlerle ilgili temel bir problemi olmadığını ve Türkiye'nin kendisini daha çok Batı uluslar topluluğu içerisinde tanımladığını göstermektedir. On dokuzuncu yüzyılda başlayan, Atatürk reformlarıyla devam eden, NATO üyeliği ile ivme kazanan ve de AB üyeliği yolunda atılan adımlarla hızlanan Türkiye'nin Batı'ya katılma süreci, zamanla Türk dış politikasında Batı odaklı değerlerin yerleşmesini mümkün kılmıştır.²⁵

Organizations : In Search of a New Vision in a Changing World' adlı 1 May 2005'de İstanbul'da düzenlenen konferansta yaptığı konuşma

<http://nawaat.org/portail/2005/05/29/the-need-for-reform-in-the-islamic-world-and-the-role-of-civil-society/>

²² Tarık Oğuzlu, 2010-2011. "Turkey and Europeanization of Foreign Policy?" *Political Science Quarterly*, Cilt. 125, Sayı. 4, sayfa. 657-683.

²³ Syrian situation plagues Turkish-Iranian ties.

http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2011/06/23/feature-03

²⁴ 'Koruma sorumluluğu' prensibinin detaylı bir incelemesi için bk.: Michael W. Doyle, 2011. "International Ethics and the Responsibility to Protect," *International Studies Review*, Cilt. 13, sayfa. 72-84.

²⁵ Kıvanç Ulusoy, 2009. "The Changing Challenge of Europeanization to Politics and Governance in Turkey," *International Political Science Review*, Cilt. 30, Sayı. 4, sayfa. 363-384.

Diğer yükselen güçler gibi Türkiye de Batı'nın Orta Doğu'daki bazı politikalarına karşı gelmekte ve Batı zoruyla oluşturulan bölgesel ve küresel sisteme ciddi eleştiriler yönelmektedir. Hatta insani mülahazalar gerekçesiyle Batı'nın diğer bölgelere askeri operasyonlar düzenlemesini Türkiye her zaman desteklememekte, bu tarz operasyonların dar stratejik çıkarları gerçekleştirmek adına yapılabildiğini düşünmektedir. Ama Türkiye'nin Orta Doğu'da daha adil, daha eşitlikçi, daha kapsayıcı ve daha çoğulcu yeni bir bölgesel düzen oluşturulması yönündeki çağrılarını Batı'nın temel değerleriyle, özellikle de 'koruma sorumluluğu' prensibiyle çatışmamaktadır.²⁶ Türkiye'nin mevcut küresel ve bölgesel düzenin değişmesini ve yükselmekte olan güçlerin çıkarlarını ve önceliklerini daha fazla yansıtmalarını istediği ortadadır. Ama bu Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinde görmek istediği yeni düzenin Batı karşıtı ve onun temel değerleriyle çelişmesini istediği anlamına gelmez. Türkiye'nin amacı, kendi bölgesinde Batı'yı dışlayan, onu karşısına alan ve kendi hegemonyası altında bölgesel bir düzen kurmak değildir. Yeni oluşacak düzenin Türkiye'nin ve yükselmekte olan diğer güçlerin çıkarlarını temsil etmesi ama aynı zamanda da Batı'nın liberal ve demokratik değerleriyle uyumu önemlidir. Bunun bölgesel barış ve istikrara hizmet edeceğine inanılmaktadır.

Türkiye aynı zamanda bugünün dünyasında iç ve dış işleri arasındaki ayrımların artık ortadan kalkmaya başladığına ve devletlerin kendi çıkarlarını, değerlerini ve evrensel kabulleri ilgilendirdiği müddetce diğer devletlerin iç işlerinde söz söyleme hakkı olduğuna inanmaktadır. Türkiye AB ile yürütmekte olduğu üyelik müzakere sürecinde açıkça görmüştür ki Avrupa Birliği kendi çıkarları ve değerleri bağlamında Türkiye'nin iç ve dış işlerini şekillendirmeye çalışmaktadır. Avrupalılık biraz da budur. Benzer bir mantıkla Türkiye de kendi çevresine yaklaşmaktadır.

Batı'ya şüphe ile bakan ve egemenlik paylaşımı konusunda aşırı hassas olan diğer yükselen güçlerin aksine Türkiye genelde Batı'nın özelde de Avrupa Birliği'nin kendi çevresinde izlediği politikaların mantığına sempati ile bakmaktadır. Buna göre, nasıl ki AB kendisine üye olmak isteyen ülkelerden AB'nin değer ve normlarını benimsemesini istiyorsa Türkiye de kendisiyle daha yakın ilişkiler kurmak isteyecek komşularından benzer taleplerde bulunabilmelidir. Nasıl ki AB Türkiye'nin üyeliği söz konusu olduğunda Türkiye'den kendisini liberal demokratik normlar etrafında dönüştürmesini bekliyorsa Türkiye de komşuları söz konusu olduğunda benzer taleplerle ortaya çıkabilmelidir. Komşu devletlerin Türkiye ile yapılacak işbirliği neticesinde elde edebilecekleri faydalar, onların Türkiye'nin değerlerini ve önceliklerini dikkate almalarına

²⁶ Dış İşleri Bakanı Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler konferansında yaptığı konuşma için bk.:http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa

bağlı olmalıdır. Türk liderlerin son aylarda Suriye’deki Esad rejimine vermekte olduğu mesajlar açık bir şekilde bu düşünce yapısını yansıtmaktadır.

Yeni Yaklaşımın İtici Güçleri

İlk bakışta Arap Baharı çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler Türkiye için zorluklar ve riskler olarak görülse de aslında bu gelişmeler bir başka açıdan bakıldığında Türkiye için fırsatlar da sunmaktadır. Türkiye bu gelişmeleri Orta Doğu’ya ilişkin politikasını çok daha sağlam temeller üzerinde oturtmak için kullanabilir. Zorlukların fırsatlara dönüşmesi Türkiye’nin bölgesel liderlik potansiyelinin ortaya çıkmasına da yardımcı olacaktır. Makalenin bu kısmında Türkiye’nin Arap Baharı bağlamında izlemeye başladığı ‘liberal, iddialı ve Batılı’ yeni politikasının itici güçlerini tartışacağız.

Bu yöndeki dönüşümü tetikleyen en yakın sebep hiç kuşkusuz Suriye’de yaşanan insanlık dramı neticesinde çok sayıda Suriyelinin Türkiye’ye göç etmesi ve bunun ortaya çıkardığı sonuçlardır. Bu bağlamda Türkiye’nin bu insani krizden çıkış yolu olarak gördüğü tek önlem Esad rejiminin bir an önce liberal-demokratik reformları hayata geçirmesidir.

İkinci olarak Türkiye’nin AB üyelik ve küreselleşme süreçleri çerçevesinde yaşamakta olduğu liberal-demokratik dönüşüm uzun bir zamandır Türk dış politikasında demokrasi ihracı yönünde bir eğilimi harekete geçirmiştir. Türkiye’nin kendini Batılı değerler etrafında yeniden tanımlaması ve başta Kürt sorunu olmak üzere diğer yapısal sorunlarını bu şekilde halletmeye çalışması kaçınılmaz olarak onu kendi yakın bölgesinde demokrasinin yayılmasını desteklemeye yöneltmektedir. Bu bağlamda ilginç olan nokta Türkiye’nin içerde yapısal sorunlar yaşadığı zamanlarda dışarıya karşı daha savunmacı bir tutum takındığı ama kendi öz güvenindeki artışa paralel olarak dışarıda da daha iddialı ve liberal politikalar izlemeye başladığıdır. AK Parti iktidarının ilk yıllarında Türkiye’nin Orta Doğu’ya ilişkin izlediği temel politika bölgesel gelişmelerin Türkiye’yi olumsuz şekilde etkilememesine çalışmak iken, son yıllarda izlenen politika, özellikle AK Parti’nin birbiri ardına elde ettiği seçim başarılarından sonra, Türkiye’nin yakın bölgesini kendi değerleri etrafında şekillendirmeye çalışması olmuştur. 2011 yılı Haziran ayında yapılan seçimlerden büyük bir başarıyla çıkan AK Parti’nin bu yöndeki iddialı dış politikasını devam ettireceği kolaylıkla tahmin edilebilir.

Görünen odur ki Türk yöneticiler giderek şuna inanmaya başlamışlardır: Bölgedeki işbirliği ve istikrarın artırılmasında bölge ülkelerinin benzer değer ve normlara inanmaları önemlidir. Bu, Türkiye’nin komşularını, zamanında ABD Başkanı Bush ile özdeşleştirildiği gibi, zor kullanarak dönüştürmeye çalışacağı anlamına gelmez. Burada söz konusu olan Türkiye’nin komşularıyla yakın stratejik ilişkiler geliştirmesinin bundan böyle o ülkelerin iç işlerinden nasıl yönetildikleri sorusundan bağımsız bir şekilde düşünülmeyeceğidir.

Sırf maddi ve stratejik çıkarlar adına Türkiye'nin baskıcı ve otoriter rejimlerle sıkı ilişkiler geliştirmesi artık ahlaki zeminde daha zor savunulur olacaktır.

Üçüncü olarak Türkiye sert ve yumuşak güç imkânlarındaki artışa paralel olarak çevresine daha bir özgüvenli bakmaya başlamış ve stratejik çıkarlarını daha geniş bir pencereden tanımlamaya başlamıştır. Ekonomi biliminin en temel kurallarından birine göre kişilerin gelirleri arttıkça onların harcamaları da artar. Benzer şekilde Türkiye'nin güç imkânlarındaki artışa paralel olarak onun vizyonu da genişlemektedir. Bu durum kaçınılmaz olarak Türkiye'yi çevresinde olan bitenler karşısında daha bir ilgili ve sorumlu davranmaya itmektedir. Türkiye'nin ekonomik kalkınması çevresiyle kurduğu karşılıklı ticaret ilişkilerine yakından bağlı oldukça Türk yöneticilerin komşularında ortaya çıkan gelişmelere duyarsız kalmaları beklenemez. Bu anlayışın en tipik örneğini Başbakan Erdoğan'ın partisinin son yapılan genel seçimleri kazanmasının ardından yapmış olduğu üçüncü balkon konuşmasında bulmak mümkündür. Burada Başbakan kendi partisine verilen oyların sadece kendi partisinin kazanmasına yardımcı olmadığını, aynı zamanda AK Parti'nin kazanmasıyla komşu diyarların da kazandığını ima etmiştir.²⁷ Benzer bir şekilde Başbakan Erdoğan Ağustos ayı içerisinde yapmış olduğu bir konuşmada Suriye'deki gelişmelerin kesinlikle Türkiye'nin bir iç işi olduğunu ifade etmiştir.

Dördüncü bir itici güç Arap Baharı çerçevesinde yaşanan olayların gösterdiği gibi bundan böyle bölge ülkelerinin sert ve yumuşak güçlerinin onların içeride nasıl yönetildiklerine yakından bağlı olacaktır. Temsili demokrasi olmayan, baskıcı zihniyete dayanan ve temel güç unsurları olarak silahlı şiddet tekeli ve petrol gibi doğal kaynakların zenginliğini gören ülkelerin güçlü ve etkili olmaları artık pek mümkün değildir. Bu bağlamda önemli olan Türkiye'nin bölgesindeki etkisini artırmasında, özellikle de Mısır ve İran karşısındaki konumunu güçlendirmesinde, onun en güçlü olduğu özelliklerini ortaya çıkarmasıdır. Bu da hiç kuşkusuz Türkiye'nin işleyen bir demokrasiye sahip olduğu, Batı dünyasıyla fonksiyonel ve işbirliği odaklı ilişkiler geliştirebildiği ve İslamiyet ile demokrasi arasında sağlıklı bir denge kurabildiğinin daha fazla vurgulanmasıdır. Türkiye kendisine güç katan bu unsurlara son halk hareketlerinden sonra çok daha fazla önem vermelidir. İçerideki sorunlarını daha fazla özgürlük, daha fazla demokrasi ve daha fazla refah noktasında çözebilen Türkiye'nin potansiyel rakipleri karşısındaki konumu kesinlikle şimdikinden çok daha ileri bir noktada olacaktır.

²⁷ Konuşma için bk.: <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-12-haziran-gecesi-yaptigi-konusmanin-tam-metni/8520>

Sonuç

Türkiye'nin genel olarak Arap Baharı özel olarak da Suriye'deki kriz bağlamında takınmakta olduğu tutum onun Batı dünyası ile olan ilişkilerini önümüzdeki zaman diliminde olumlu yönde etkileyecektir. Bazılarının iddia ettiklerinin akisine, Türk dış politikasında Batı'dan uzaklaşma yönünde bir eksen kayması söz konusu değildir. Tam tersine Türkiye'nin Suriye krizi sırasında benimsediği pozisyon Türk dış politikasında Batılılaşma/Avrupalılaşma yönünde bir eğilimin olduğunu göstermektedir. Bu eğilim dış politikada kullanılan araçlar, dış politikanın uygulanmasında benimsenen stil, dış politika kararlarının alınmasında söz konusu olan karar alma süreci ve de dış politik konularda benimsenen politikaların içerikleri bağlamında gözlenebilir. Ayrıca, Orta Doğu bölgesinde bu yılın başından beri yaşanmakta olan gelişmeler karşısında, özellikle Suriye'de, Türkiye'nin izlemekte olduğu politikalar ile Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'nin politikaları arasında yüksek düzeyde bir uyum vardır.²⁸

Türkiye'nin takip ettiği politikalar Türkiye'nin bölgesel liderliğini pekiştirmesinde ve Batı'yla olan ilişkilerini iyileştirmesinde kesinlikle olumlu roller oyanacaktır. Suriye krizi sırasında takınılan tutumun Türkiye'nin AB üyelik sürecine olumlu yansımaları bile olabilir.

Bu minvalde Türkiye'nin bölgede sahip olduğu yumuşak güç en başta onun iç ve dış politikalarını uyumlaştırma yeteneğinden kaynaklanacaktır. İç politikasını şekillendiren prensipler ve devam etmekte olan dönüşüm sürecini belirleyen değerler dış politikasına yansıdığı oranda Türkiye bölgesinde bir cazibe merkezi olacaktır. Türkiye'nin bu yöndeki başarısı hiç kuşkusuz onun Kürt ve Alevi-Sünni sorunlarını liberal demokratik değerler çerçevesinde çözmesine yakından bağlıdır.

Bütün bu çalışmanın ortaya çıkardığı nihai sonuç, Türkiye'nin bölgedeki otoriter ve baskıcı rejimlerin varlığına artık tahammül etmesinin pek mümkün olamayacağını anlaşılmaya başlanmasıdır. Aksi bir tutum Türkiye'nin kendisinin yaşamakta olduğu dönüşüm sürecinin felsefesiyle bağdaşmayacaktır. Buna ilaveten Türkiye'nin güç imkânlarındaki artış ve kendi güvenlik ve refahının bölgesel gelişmelere yakından bağlı olmaya başlaması onu ileriki günlerde çevresinde daha fazla düzen kurucu bir rol oynamaya itecektir.

²⁸ Emiliano Alessandri, *Turkey and the West Address the Arab Spring*. German Marshall Fund of the United States, Analysis, 8 Haziran 2011.